

УДК 340.123(092) «11»

DOI: 10.26565/2075-1834-2019-27-03

ПОГЛЯДИ ПРОФЕСОРА В. Г. ДЕМЧЕНКА (1831-1914) ЩОДО ПОКАЗІВ СВДІКІВ ЯК ДОКАЗУ У СУДОЧИНСТВІ В ДОБУ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Головко О.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
Заслужений юрист України,
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4,
e-mail: golovkoan1967@ukr.net,
orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Греченко В.,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ,
Заслужений працівник освіти України,
м. Харків, 61080, проспект Льва Ландау, 27,
e-mail: grechenko18@gmail.com,
orcid: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

АНОТАЦІЯ: історія права Київської Русі, незважаючи на більш ніж 200-річний період її дослідження, продовжує залишатися в полі уваги науковців, а, також, політиків. Одним з важливих питань історії права цієї доби є питання про судочинство та роль в ньому показів свідків. Ця проблема вивчалася досить ґрунтовно ще у XIX ст. і однією з активних дійових осіб дискусії навколо цієї теми був історик права, уродженець України, професор Київського університету Василь Григорович Демченко. У своїй магістерській дисертації «Історичне дослідження про покази свідків як доказ у справах судових, за руським правом до Петра Великого» (1859 р.), В. Г. Демченко детально розглянув становлення такого важливого інституту процесуального права як інститут свідчення. Вчений відзначає значення судових доказів у загальній генезі права, він підкреслює, що раніше самоуправство було єдиним засобом охорони прав, але розвиток суспільства призвів до того, що поряд з цим засобом вже стала використовуватися охорона прав судом. Він вважав, що в Руській Правді достатньо системно сформульовано процесуальні аспекти, пов'язані з показами свідків. Дослідник звернув увагу на те, що Руська Правда говорить про свідків у більшості випадків у зв'язку з тими правопорушення, які повинні бути ними посвідченими, відповідно до кожного випадку, де вимагається цей доказ. Тому постанови про них мають значення не загальних правил, що поширюються на усі можливі випадки їх використання, а стосуються лише приватних, які мають силу тільки для тих випадків, для яких вони прямо встановлені. Значення загальних правил мають лише деякі постанови, які не пов'язані з визначеннями про окремі правопорушення. Вчений підкреслював, що процесуальна роль свідків за Руською Правдою не обмежувалася одним значенням їх, як судового доказу. В деяких випадках їм надавалася певна участь в провадженні процесу. Це стосувалося тих процесуальних заходів, застосування яких надавалося самим сторонам без усілякої участі якихось урядових органів(наприклад, звід). У своєму дослідженні В.Г. Демченко проаналізував питання про здатність свідків до свідчення, вказав також на простір застосування доказів за участю свідків за Руською Правдою, порядок доказування за участю свідків, силу показів свідків. Отже, В.Г. Демченко, без сумніву, був одним з найкваліфікованіших фахівців з історії права, які досліджували добу Київської Русі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Україна, історія права, В.Г. Демченко, Київська Русь, Руська Правда, судочинство, покази свідків.

ВЗГЛЯДЫ ПРОФЕССОРА В. Г. ДЕМЧЕНКО (1831-1914) ОТНОСИТЕЛЬНО ПОКАЗАНИЙ СВИДЕТЕЛЕЙ КАК ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В СУДОПРОИЗВОДСТВЕ В ПЕРИОД КИЕВСКОЙ РУСИ

Головко А.,

доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин
Харьковского национального университета
имени В.Н. Каразина
Заслуженный юрист Украины,
г. Харьков, 61022, площадь Свободы 4,
e-mail: golovkoan1967@ukr.net,
orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Греченко В.,

доктор исторических наук, профессор,
заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин
Харьковского национального университета
внутренних дел,
Заслуженный работник образования Украины,
г. Харьков, 61080, проспект Льва Ландау, 27,
e-mail: grechenko18@gmail.com,
orcid: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

АННОТАЦИЯ: история права Киевской Руси, невзирая на больше чем 200-летний период ее исследования, продолжает оставаться в поле внимания ученых, а, также, политиков. Одним из важных вопросов истории права этого периода является вопрос о судопроизводстве и роли в нем показаний свидетелей. Эта проблема изучалась достаточно основательно еще в XIX в. и одним из активных действующих лиц дискуссии вокруг этой темы был историк права, уроженец Украины, профессор Киевского университета Василий Григорьевич Демченко.

В своей магистерской диссертации «Историческое исследование о показаниях свидетелей как доказательстве по делам судебным, по русскому праву до Петра Великого» (1859 г.), В. Г. Демченко детально рассмотрел становление такого важного института процессуального права как институт свидетельств. Ученый отмечает значение судебных доказательств в общем генезисе права, он подчеркивает, что раньше самоуправство было единственным средством охраны прав, но развитие общества привело к тому, что рядом с этим средством уже стала использоваться охрана прав судом. Он считал, что в Русской Правде достаточно системно сформулированы процессуальные аспекты, связанные с показаниями свидетелей. Исследователь обратил внимание на то, что Русская Правда говорит о свидетелях в большинстве случаев в связи с теми правонарушения, которые должны быть ими удостоверенными, в соответствии с каждым случаем, где требуется это доказательство. Поэтому постановления о них имеют значение не общих правил, которые распространяются на все возможные случаи их использования, а касаются лишь частных, которые имеют силу только для тех случаев, для которых они прямо установлены. Значение общих правил имеют лишь некоторые постановления, которые не связаны с определениями об отдельных правонарушениях. Ученый подчеркивал, что процессуальная роль свидетелей по Русской Правде не ограничивалась одним значением их, как судебного доказательства. В некоторых случаях им предоставлялось определенное участие в осуществлении процесса. Это касалось тех процессуальных мероприятий, применение которых предоставлялось самим сторонам без какого-либо участия каких-то правительственных органов (например, свод). В своем исследовании В.Г. Демченко проанализировал вопрос о способности свидетелей к свидетельству, указал также на пространство применения доказательств при участии свидетелей по Русской Правде, порядок доказывания при участии свидетелей, силу показаний свидетелей. Следовательно, В.Г. Демченко, без сомнения, был одним из самых квалифицированных специалистов по истории права, которые исследовали период Киевской Руси.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Украина, история права, В.Г. Демченко, Киевская Русь, Русская Правда, судопроизводство, показания свидетелей.

LOOKS of PROFESSOR V. H. DEMCHENKO (1831-1914) IN RELATION TO SHOWS OF WITNESSES AS PROOF IN RULE-MAKING IN TIME OF KYIV RUS

Holovko Oleksandr,

Doctor of Laws, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department state
and legal disciplines of V.N. Karazin Kharkov National University,
Kharkiv, 61022, 4 Svoboda Square,
e-mail: golovkoan1967@ukr.net,
orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8969-3517>

Grechenko Volodymyr,

doctor of Historical Sciences, professor,
Honored Education Worker of Ukraine,
Head of the Department Social and
Humanitarian Sciences of the
Kharkiv National University of Internal Affairs.
Kharkiv, 61080, Lev Landau Avenue, 27,
e-mail: grechenko18@gmail.com,
orcid: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

ANNOTATION: history of Law Kyiv Rus, without regard to the more than 200-years-old period of her research, continues to remain in the field of attention of scientists, and, also, politicians. One of important questions of History of Law these period is a question about rule-making and role in him shows of witnesses. This problem was studied thoroughly enough as early as XIX of century and one of active acting persons of discussion round this theme there was a historian of law, native of Ukraine, professor of the Kyiv university Vasyl Hryhorovych Demchenko. In the master's degree dissertation «Historical research is about the shows of witnesses as proof in matters of judicial, accoding the Russian law before Peter the Great» (in 1859), V.H. Demchenko considered becoming of such important institute of judicial law as institute of certificate in detail. A scientist marks the value of judicial proofs in general genesis of law, he underlines that before an arbitrariness was the only means of guard of rights, but development of society resulted in a volume, that next to this means already the guard of rights for cramps began to be used. He considered that the judicial aspects related to the shows of witnesses are system enough set forth in Russian True. A researcher paid attention to that Russian True talks about witnesses in most cases in connection with those the offences that must be by them validified, in accordance with every case, where this proof is required. Therefore resolutions about them matter general not rules that spread to all possible cases of their use, but touch only private, that have force only for those cases for that they are straight set. General rules some resolutions that is unconnected with determinations about separate offences matter only. A scientist underlined that the judicial role of witnesses accoding Russian True did not have been limited to only the value of them, as judicial proof. On occasion they got the certain participating in realization of process. It touched those judicial events application of that got to parties without every participation of some government bodies (for example, zvid). In the research of V.H. Demchenko analysed a question about the capacity of witnesses for a certificate, specified also on space of application of proofs with participation of witnesses after Russian True, order of finishing telling with participation of witnesses, force of shows of witnesses. Thus, V.H. Demchenko no doubt, was one of the most skilled specialists on history law that investigated time of Kyiv Rus.

KEY WORDS: Ukraine, History of Law, V.H. Demchenko, Kyiv Rus, Russian True, rule-making, shows of witnesses.

Історія права Київської Русі, незважаючи на більш ніж 200-річний період її дослідження, продовжує залишатися в полі уваги науковців, а, також, політиків. Одним з важливих питань історії права цієї доби є питання про судочинство та роль в ньому показів свідків. Ця проблема вивчалася досить ґрунтовно ще у XIX ст. і однією з активних дійових осіб дискусії навколо цієї теми був історик права, в майбутньому – професор Київського університету В.Г. Демченко.

Слід відзначити, що вказана тема є недостатньо дослідженою в історико-правовій літературі. Про внесок В.Г. Демченка в розробку історії права Київської Русі говориться у нашій монографії, що побачила світ у 2018 р., проте там висвітлюються лише деякі аспекти цієї теми [1, с. 88-90]. Комплексного дослідження, яке б розкривало погляди В.Г. Демченка щодо показів свідків як доказу у судочинстві доби Київської Русі наразі немає.

Василь Григорович Демченко народився 05(17) березня 1831 в с. Деньги, нині Золотоніського району Черкаської області. Закінчив університет св. Володимира у Києві (1855 р.), де від 1857 р. і працював: від 1861 – ад'юнкт, від 1877 – після захисту докторської дисертації «Сутність спадщини і закликання до спадкування за руським правом» («Существо наследства и призвание к наследованию по русскому праву», Київ, 1877 рік) – ординарний професор кафедри цивільних і межових законів. Водночас В. Г. Демченко у 1863–64 рр. і 1866–79 рр. – суддя університетського суду; у 1870–79 рр. – секретар, 1879–85 рр. – декан юридичного факультету. Один із засновників, у 1877–79 і 1884–1909 рр. – голова, від 1909 р. – почесний голова Київського юридичного товариства. За редакцією В. Г. Демченка у 1877–79 рр. виходили «Протоколи» Товариства. Помер 9 травня 1914 р. в Києві.

Досліджував проблеми російського спадкового права. Лекційний курс цивільного права В. Г. Демченка відомий за літографованими записами слухачів [2].

Невірні, просто фантастичні відомості про В.Г. Демченка містяться у замітці Р.О. Марценяка в електронному варіанті Енциклопедії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тут вказано, що народився він 1831 р., а помер ніби-то 1958 р.(!), проживши 127 років. Університет закінчив ніби-то 1892 р., тобто у 61 рік. Після 1917 р. емігрував до Югославії, тоді як він помер 1914 р. [3]. Автор переплутав Василя Григоровича Демченка з його сином, також правознавцем – Григорієм Васильовичем Демченком. Проте і тут він вказує неперевірені дані. Григорій Васильович Демченко закінчив університет у 1891 р., емігрував в Югославію у 1920 р. [4].

У своїй магістерській дисертації «Історичне дослідження про покази свідків як доказ у справах судових, за руським правом до Петра Великого» («Историческое исследование о показаниях свидетелей как доказательстве по делам судебным, по русскому праву до Петра Великого», 1859 р.) [5], В. Г. Демченко детально розглянув становлення такого важливого інституту процесуального права як інститут свідчення. Автор вважав, що в Руській Правді достатньо системно сформульовано процесуальні аспекти, пов'язані з показами свідків. Саме аналізу цієї роботи і буде присвячена наша стаття.

На початку свого дослідження В. Г. Демченко відзначає значення судових доказів у загальній генезі права. Він підкреслює: «Поява судових доказів як засобу пересвідчення в істині в спірних обставинах справи, яка підлягає вирішенню суду, передбачає, що народ вже вийшов з того стану, коли самоуправство було єдиним засобом охорони прав, і що, в крайньому разі, поряд з цим засобом вже стала використовуватися охорона прав судом» [5, с. 1].

Для того, щоб прослідкувати еволюцію інституту доказів та доказування, автор досліджуваної монографії звертається ще до часів, які передували появі Руської Правди. Поширеним прикладом у даному разі для багатьох істориків права ХІХ ст. були договори візантійців з Руссю у Х ст. Не став винятком і В.Г. Демченко. Він відзначає, що договори князя Олега розрізняли двоякий спосіб посвідчення справедливості позову: 1) шляхом явних доказів (покази явлені) і 2) за допомогою клятви [5, с. 2]. Слід підкреслити, що це питання розглядали й інші вчені того часу. Під показами явленими С.В. Пахман розумів очевидні зовнішні порушення прав [6, с. 37], М.М. Карамзін – лише покази свідків, Й. Еверс – і перше, і друге [7, с. 151-152]. Сам В.Г. Демченко схилився до точки зору Еверса [5, с. 2-3].

Дослідник звернув увагу на те, що Руська Правда говорить про свідків у більшості випадків у зв'язку з тими правопорушення, які повинні бути ними посвідченими, *відповідно до кожного випадку*, де вимагається цей доказ. Тому постанови про них мають значення не загальних правил, що поширюються на усі можливі випадки їх використання, а стосуються лише приватних, які мають силу тільки для тих випадків, для яких вони прямо встановлені. Значення загальних правил мають лише ті зовсім небагато постанов, які не пов'язані з визначеннями про окремі правопорушення. При такому характері положень Руської Правди про покази свідків, - робить висновок вчений, -загальний тип цього доказу може бути відновлений лише за тими рисами, з якими подається воно стосовно приватних випадків [5, с. 6].

В.Г. Демченко у зв'язку з цим роз'яснював, що дослідник при аналізі Руської Правди повинен уникати подвійного роду помилок: з одного боку він повинен остерігатися, щоб помилково не надати загального значення тій чи іншій особливості одного лише випадку, а з іншого боку він повинен звертати особливу увагу, щоб не пропустити яку-небудь з цих особливостей і не зробити, таким чином, односторонні загальні висновки [5, с. 7].

Вчений нагадує, що для визначення свідків у Руській Правді використовуються різні назви: «видоки», «послухи», «люди», а в одному місці навіть «свідки». «Така різниця в назвах, - пише він, - вже примушує підозрювати різницю в самих предметах, які ними визначаються. Видоки, послухи, люди використовуються переважно для позначення свідків у відомих однорідних випадках. Так назва *видоки* переважно вживається в Руській Правді для позначення свідків у справах про особисту образу, назва *послухи* -для позначення свідків у справах з договорів, назва *люди* – для позначення свідків у таких обставинах, які, зазвичай, відомі багатьом» [5, с. 7-8].

Тут твердження В.Г. Демченка розходяться з думкою С.В. Пахмана. Ці назви, як вважає В.Г. Демченко, в їх *власному сенсі* не мають того ж самого значення, як припускав С.В. Пахман [6, с. 49], а, навпаки, кожне з них має своє значення, яке можна визначити на підставі їх використання в переважно однорідних випадках [5, с. 8].

В.Г. Демченко дає і свої дефініції цим термінам. На його думку, видоки – це свідки, які були випадково очевидцями насильницької дії, що стала приводом до справи – що підтверджує і сама їх назва. Послухи – це свідки, що *присутні за запрошенням сторін*, а не випадково, при укладенні договору з якого виникла справа [5, с. 8]. Далі він висунув досить оригінальну гіпотезу щодо походження терміну «послухи»: «Назву послухів правильніше пояснювати з того, що вони *послухалися* запрошення контрагентів бути присутніми при укладенні правочину» [5, с. 9]. Вчений заперечував думку своїх колег-сучасників, які виводили цю назву з того, що послухи безпосередньо чули («слышали») обставини, про які свідчать (І.Є. Енгельман) [8, с. с.137], чи знали про них *по слуху* від інших (С.В. Пахман) [6, с. 48-49],

(М. Гартунг) [9, с. 48-49]. Подібної точки зору притримувався й О. І. Палюмбецький [10, с. 25]. «Видоки – свідки очевидні, - писав він, - послухи - свідчили про те, що чули від інших. Свідчення останніх не могли бути довершеним доказом, а прирівнювалися до простих доказів [11, с. 30]. М.І. Ланге висунув версію, що послухи засвідчували чесну і добру поведінку відповідача [12, с. 240].

Слід відзначити, що в літературі і до теперішнього часу відсутня єдина думка про те, в чому саме полягає відмінність цих груп свідків [13, с. 149-150]. Більшість все-таки вважає, що видами іменувалися очевидці злочину, а послухами – особи, що свідчать «по слуху», тобто мають в розпорядженні яку-небудь інформацію про злочин, отриману від третіх осіб. Як нам здається, істина ближча саме до такої точки зору.

В.Г. Демченко надав своє розуміння поняттю «люди». Він стверджував, що «люди» свідчили по справах, обставини яких були відомими багатьом. У процесуальному значенні між цими родами свідків не було суттєвої різниці. Всі вони мали однакове значення. Різниця між ними була лише в тому, хто міг виступати свідком у даному конкретному випадку [5, с. 9].

Вчений відзначив, що окрім свідків, які посвідчують фактичні обставини справи, в Руській Правді зустрічаються ще особливі свідки. Це свідки про яких говориться в статті про «поклепну виру», тобто про бвиство. У даному випадку це ті свідки, які обов'язково повинні бути представлені [5, с. 9-10].

А. Рейц [14, с. 231], О.В. Куніцин [15, с. 112], М.В. Калачов [16, с. 127], С.В. Пахман [6, с. 58] вважали, що з наданням 7 свідків обвинувачення в убивстві вважається доведеним. В.Г. Демченко ж стверджував, що все якраз навпаки. Не обвинувачення в убивстві вважається доведеним, а воно відкидається, якщо 7 свідків це заперечують [5, с. 12-13]. Обидві точки зору є припущеннями, які важко однозначно оцінювати, проте у даному випадку ми підтримуємо точку зору більшості.

Дискусійним було також питання про те, хто повинен надавати свідків. Частина вчених вважала, що такий обов'язок покладался на позивача, на нього ж падали наслідки надання чи ненадання свідків та, відповідно, випробовування залізом. Таку думку, зокрема, висловлювали А. Рейц [14, с. 232], О.В. Куніцин [15, с. 112] та С.В. Пахман [6, с. 75]. Й. Еверс вважав, що це стосується обох сторін процесу [7, с. 376]. В. Г. Демченко стверджував, що це стосується лише відповідача, аргументуючи це тим, що якщо наслідки ненадання свідків стосуються відповідача, то й надання їх теж стосується його. Сама назва вири *поклепною* теж говорить на користь цієї думки [5, с. 15]. Й. Еверс [7, с. 420] і М.В. Калачов [16, с. 124] під поклепом розуміли позов чи скаргу в суді. В.Г. Демченко – позови, які не могли бути доведені звичайним шляхом посвідчення [5, с. 16-17].

Цікаві думки були висловлені В.Г. Демченко щодо так званих *очисників або помічників* (перший термін він вважав точнішим). Він вважав, що це особи, надані відповідачем, який не наводив ніяких позитивних фактів на свою користь, а просто заперечував спрямоване проти нього обвинувачення. Вони своїм свідченням надавали вагу його запереченню і, таким чином, безпосередньо вели до відведення обвинувачення [5, с. 18].

Вчений підкреслював, що процесуальна роль свідків за Руською Правдою не обмежувалася одним значенням їх, як судового доказу. В деяких випадках їм надавалася певна участь в цілому провадженні процесу. Це стосувалося тих процесуальних заходів, застосування яких надавалося самим сторонам без усіякої участі якихось урядових органів (наприклад гоніння сліду або звід) [5, с. 22].

С.В. Пахман [6, с. 47] та І. Є. Енгельман [8, с. 136] не без підстав вважали, що свідки за Руською Правдою були разом з тим і судьями. З цим погоджується і В.Г. Демченко, який пише: «Дійсно, беручи до уваги ту неспростовну і рішучу силу, яку мали покази свідків того чи іншого роду, можна стверджувати, що в епоху Правди справа власне суду обмежувалася одним вирішенням питання про право, тоді як вирішення питання фактичного було справою свідків» [5, с. 23].

У своєму дослідженні В.Г. Демченко проаналізував питання про *здатність свідків до свідчення*. Він писав, що ця здатність передбачала «знання обставин, з яких вимагається свідчення і, причому, безпосереднє свідчення, яке передбачає в свою чергу для свідка здатність такого знання взагалі, тобто здорові фізичні почуття і відому зрілість розумових сил (відомий вік). Звідси свідками цього роду можуть бути тільки або особи, які були свідками правопорушення, про яке йде справа, або іншого факту, який наводиться сторонами (видоки) чи особи, які були присутні при укладенні договору, з якого виникла справа (послухи) чи коли обставини справи були відомими багатьом, то взагалі особи, які знали про них тим чи іншим шляхом (люди)» [5, с. 23-24].

Дослідник також висвітлює умови, від яких залежала можливість довіри до свідка. Він вважав, що це, перш за все, вільний стан свідка, оскільки особи невольні (холопи та закупи) за загальним правилом не допускалися до свідчення [5, с. 25]. Але при цьому він відзначив, що при відсутності вільних свідків допускалися і особи невольні. Іншою умовою було, на його думку, добре ім'я свідка. Це він аргументував тим, що татям та особам, які зловживали довір'ям заборонялося свідчити [5, с. 26]. Крім того, можливість довіри до свідка обумовлюється ще відсутністю його відомих стосунків з сторонами та до самої спірної справи [5, с. 27], (хоча в Руській Правді нічого про це не говориться). Дане припущення автора базується на деяких положеннях інших документів.

В.Г. Демченко вказав також на *простір застосування доказів за участю свідків* за Руською Правдою. Він відзначав, що Руська Правда в цілому відкриває широкий простір для використання доказів за допомогою свідків, які посвідчують фактичні обставини справи. Це мало місце, зокрема, в позовах щодо договорів. За загальним правилом, усі позови за боргами у випадку відмови боржника їх сплачувати, повинні бути за Руською Правдою доведені позивачем за допомогою свідків. Винятком з цього, як відзначає В.Г. Демченко, були лише позови про борги між купцями, для посвідчення яких свідки не вимагалися, а позивачеві надавалося право самому підтвердити їх під присягою. Свідки використовувалися згідно з Руською Правдою стосовно спорів щодо договору позики. Правда приписувала здійснювати цей договір у присутності свідків, які у випадку спору й повинні були виступати у якості доказу. Відсутність їх у цих справах взагалі вела до втрати позову, окрім позик не більше, ніж 3 гривні, які при відсутності свідків позивач міг посвідчити присягою. Лише спори по договору поклажі прямо вилучені Правдою з дії цього правила. У цих спорах відповідачеві надавалося право на очисну присягу [5, с. 29-31]. Що стосується позовів про порушення прав, особливо про особисті образи, то тут Правда вимагала свідків з боку позивача лише при відсутності зовнішніх ознак порушення (наприклад, слідів побиття). Але у деяких випадках, Правда вимагала і показів свідків навіть при наявності зовнішніх ознак порушення. Це стосувалося позовів щодо вирваної бороди або вибитого зуба. Разом з тим, як зазначає дослідник, незважаючи на наявність зовнішніх ознак порушення, допускалися заперечення з боку відповідача, якщо позивач сам почав бійку, але ця обставина повинна бути посвідчена свідками. Відсутність свідків у цих випадках призводила до припинення справи [5, с. 31-32].

Проаналізований ним був також *порядок доказування за участю свідків* за Руською Правдою. Він показав, що доказування лягало на сторони. Але свідки могли прибувати на суд і своєю волею [5, с. 40]. Коли сторона посилалася на свідків, яких не було в наявності, то їй надавалася можливість відшукати їх та привести в суд [5, с. 41]. Свідки, які посвідчували фактичні обставини, повинні були висловити на суді відомі їм факти, про які йшов спір між сторонами. Так, у справі про побої, вони повинні були показати, яка зі сторін почала бійку, в позовах по договору позики – умови позики [5, с. 42].

Аналізуючи *силу показів свідків* В.Г. Демченко вступив у дискусію зі своїми колегами-сучасниками С.В. Пахманом та Ф.М. Дмитрієвим. На думку С.В. Пахмана, покази свідків мали *безумовну силу* у тому розумінні, що вона не залежала від переконання самого суду у справедливості цих показів і не підлягала спростуванню з боку супротивника, а винятково обумовлювалася зовнішніми умовами [6, с. 47]. Ф.М. Дмитрієв вважав, що докази не мають безумовної сили, так як суддя завжди міг «допустити чи не допустити їх залежно від переконливості» і супротивна сторона могла спростовувати їх [17, с. 217]. В.Г. Демченко ж доводив, що голос свідків по самій сутності був обов'язковим для суду, незалежно від його внутрішнього переконання [5, с. 46]. Нам здається, що більш аргументованою позицією у даному випадку є точка зору Ф.М. Дмитрієва.

Але погоджуємося з думкою В.Г. Демченка, що сила свідчень залежала від зовнішніх умов, куди входили: 1) присяга свідків; 2) відоме число їх; 3) відомі умови в самих їх показах [5, с. 48].

Щодо присяги свідків, то В.Г. Демченко справедливо відзначає, що Руська Правда згадує це у двох випадках 1) від свідків, що посвідчують позови про борги; 2) від свідків, що посвідчують, що упізнана у кого-небудь крадена річ дійсно ними куплена – у тому випадку, коли вони не можуть вказати продавця. Разом з тим, дослідник зазначав, що є підстави думати, що свідки повинні були присягати і у інших випадках. Він також висловлював припущення, що в деяких випадках присягала і сама сторона, що їх надавала [5, с. 49].

Говорячи про кількість свідків, В.Г. Демченко констатує, що у більшості випадків Руська Правда вимагає кількох свідків, іноді саме двох [5, с. 50]. Разом з тим, він відзначає, що у Руській Правді немає суворої точності щодо цього питання. Іноді достатньо було і одного свідка, зокрема, коли він був посадовою особою і свідчив про обставини, відомі йому за посадою.

Вчений вважав, що у більшому чи меншому числі свідків бачили зовнішнє забезпечення справедливості їх показів і що з вимогою кількох свідків для сили свідчень нерозривно пов'язана вимога згоди між їх показами [5, с. 51-52]. Дослідник констатує, що покази свідків за Руською Правдою мали силу незалежно від узгодження чи неузгодження їх з показами сторони, оскільки вони посвідчували не покази сторін, а відомі їм фактичні обставини [5, с. 53]. Підбиваючи підсумки цього розділу свого дослідження, В.Г. Демченко пише: «Свідчення мало повну доказову силу стосовно тих спірних обставин, яких воно стосувалося, - значить його було достатньо для вирішення справи, якщо воно досягало предмет спору; у протилежному випадку потрібно було звернутися до інших доказів для посвідчення обставин, ним не підкріплених [5, с. 54].

Отже, В.Г. Демченко, без сумніву, був одним з найкваліфікованіших фахівців з історії права, які вивчали добу Київської Русі. Для свого дослідження він обрав досить вузьку тему, але проаналізував її достатньо глибоко та багатоаспектно. Вчений розробляв проблему, пов'язану з показами свідків у судочинстві вказаного періоду, висловивши низку оригінальних ідей та трактувань щодо цієї проблеми, які відрізнялися від поглядів сучасних йому істориків права. Він сформулював свою думку щодо

процесуальної ролі видоків, послухів, очисників, проаналізував питання про здатність свідків до свідчення, простір застосування доказів за участю свідків, порядок доказування за участю свідків, силу показів свідків. Хоча не з усіма його твердженнями можна погодитися, але не слід їх вважати й помилковими. Ця їх частина може бути охарактеризована як гіпотетична. Відзначимо також, що за минулі після написання В.Г. Демченком своєї роботи 160 років, ніхто подібної праці з даної проблематики не опублікував.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головка О.М., Греченко В.А. Право Київської Русі в дослідженнях вчених університетів на теренах України у ХІХ – на початку ХХ ст. Харків: Константа, 2018. 472 с.
2. Короткий В. А., Короткий Т. В. ДЕМЧЕНКО Василь Григорович // Енциклопедія Сучасної України. URL.: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=21495
3. Марценяк Р.О. Демченко Василь Григорович // Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL.: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/inshi-pidrozdzily-yurydychnogo-/demchenko-vasyl%60-grygorovych/>
4. Демченко, Григорий Васильевич // URL.: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE,%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87
5. Демченко, В. Г. Историческое исследование о показаниях свидетелей как доказательстве по делам судебным, по русскому праву до Петра Великого. Киев: Университетская типография, 1859. 110 с.
6. Пахман С.В. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому в историческом их развитии М.: Унив. тип., 1851.212 с.
7. Эверс И. Ф. Г. Древнейшее русское право в историческом его раскрытии / Перевод с немецкого И. Платонова. С.-Пб.: Тип. Штаба Отд. корп.вн. стражи, 1835. 447 с.
8. Энгельман И. Систематическое изложение гражданских законов, содержащихся в Псковской судной грамоте. СПб. : тип. Эдуарда Веймара, 1855. 182 с.
9. Гартунг Н. История уголовного судопроизводства и судоустройства Франции, Англии, Германии и России. СПб.: Тип. Э. Арнольда, 1868. С. 48-49.
10. Греченко В.А. Дослідження професором О.І. Палюмбецьким (1811-1897) судових доказів доби Київської Русі // Право і Безпека. 2018. №2. С. 23-28.
11. Палюмбецкий А. О системе судебных доказательств древнего германского права сравнительно с Русскою Правдою и позднейшими русскими законами, находящимися с ним в ближайшем соотношении. Рассуждение, написанное адъюнктом А. Палюмбецьким для получения степени доктора права. Харьков: В Университетской типограф., 1844. 76 с.
12. Ланге Н. Исследование об уголовном праве Русской Правды. СПб: Тип. II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1860. 290 с.
13. Греченко В.А. Професор С.В. Пахман: життя в науці та наука в житті // Харківський історіографічний збірник. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. Вип.13. С.149-150.
14. Рейц А. Опыт истории Российских государственных и гражданских законов / Пер. с немецкого, издал Федор Морощин М.: Университетская типография, 1836.417 с.
15. Куницын А.В. Историческое изображение древнего судопроизводства в России. СПб.: типография Второго Отделения Собственной Е.И.В. канцелярии,1843.161 с.
16. Калачов Н.В. Исследования о Русской Правде : Рассуждение, писанное для получения степени магистра кандидата прав Николаем Калачовым. Москва : тип. Августа Семена, 1846. 158 с.
17. Дмитриев Ф. М. История судебных инстанций и гражданского апелляционного судопроизводства от Судебника до Учреждения о губерниях. Москва : В Унив. тип., 1859. 589 с.

REFERENCES

1. Golovko O.M., Grechenko V.A. Pravo Kiivs'koï Rusi v doslidzhennjah vchenih universitetiv na terenah Ukraïni u NIN – na pochatku NN st. Harkiv: Konstanta, 2018. 472 s.
2. Korotkij V. A., Korotkij T. V. DEMChENKO Vasil' Grigorovich // Enciklopedija Suchasnoï Ukraïni. URL.: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=21495
3. Marcenjak R.O. Demchenko Vasil' Grigorovich // Enciklopedija Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. URL.: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/inshi-pidrozdzily-yurydychnogo-/demchenko-vasyl%60-grygorovych/>
4. Demchenko, Grigorij Vasil'evich // URL.: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE,%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87
5. Demchenko, V. G. Istoricheskoe issledovanie o pokazaniyah svidetelej kak dokazatel'stve po delam sudebnym, po russkomu pravu do Petra Velikogo. Kiev: Universitetskaja tipografija, 1859. 110 s.
6. Pahman S.V. O sudebnih dokazatel'stvah po drevnemu russkomu pravu, preimushhestvenno grazhdanskomu v istoricheskom ih razvitii M.: Univ. tip., 1851.212 s.
7. Jevers I. F. G. Drevnejshhee russkoe pravu v istoricheskom ego raskrytii / Perevod s nemeckogo I. Platonova. S.-Pb.: Tip. Shtaba Otd. korp.vn. strazhi, 1835. 447 s.

8. Jengel'man I. Sistematiceskoe izlozhenie grazhdanskih zakonov, soderzhashhihsja v Pskovskoj sudnoj gramote. SPb. : tip. Jeduarda Vejmara, 1855. 182 s.
9. Gartung N. Istorija ugovnogo sudoproizvodstva i sudoustrojstva Francii, Anglii, Germanii i Rossii. SPb.: Tip. Je. Arngol'da, 1868. S. 48-49.
10. Grechenko V.A. Doslidzhennja profesorom O.I. Paljumbeč'kim (1811-1897) sudovih dokaziv dobi Kiivs'koï Rusi // Pravo i Bezpeka. 2018. №2. S. 23-28.
11. Paljumbeckij A. O sisteme sudebnyh dokazatel'stv drevnego germanskogo prava sravnitel'no s Russkoju Pravdoju i pozdnejshimi russkimi zakonami, nahodjashhimisja s nim v blizhajshem sootnoshenii. Rassuzhdenie, napisannoe ad#junktom A. Paljumbeckim dlja poluchenija stepeni doktora prava. Har'kov: V Universitetskoj tipograf., 1844. 76 s.
12. Lange N. Issledovanie ob ugovnom prave Russkoj Pravdy. SPb: Tip. II Otdelenija Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 1860. 290 s.
13. Grechenko V.A. Profesor S.V. Pahman: zhittja v nauci ta nauka v zhitti // Harkivs'kij istoriografichnij zbirnik. H. : HNU imeni V. N. Karazina, 2014. Vip.13. S.149-150.
14. Rejc A. Opyt istorii Rossijskih gosudarstvennyh i grazhdanskih zakonov / Per. s nemeckogo, izdal Fedor Moroshkin M.: Universitetskaja tipografija, 1836.417 s.
15. Kunicyn A.V. Istoricheskoe izobrazhenie drevnego sudoprizvodstva v Rossii. SPb.: tipografija Vtorogo Otdelenija Sobstvennoj E.I.V. kanceljarii, 1843.161 s.
16. Kalachov N.V. Issledovanija o Russkoj Pravde : Rassuzhdenie, pisannoe dlja poluchenija stepeni magistra kandidata prav Nikolaem Kalachovym. Moskva : tip. Avgusta Semena, 1846. 158 s.
17. Dmitriev F. M. Istorija sudebnyh instancij i grazhdanskogo apelljacionnogo sudoproizvodstva ot Sudebnika do Uchrezhdenija o gubernijah. Moskva : V Univ. tip., 1859. 589 s.